

PROFESSIONALISERING VAN SOCIAAL WERK

Theorie, praktijk en debat in
Nederland en Vlaanderen

Mariël van Pelt
Rudi Roose
Marc Hoijtink
Marcel Spierts
Lisbeth Verharen (red.)

uitgeverij
c o u t i n h o

Professionalisering van sociaal werk

Met speciale dank aan Harry Hens aan wiens initiatief dit boek te danken is.

Professionalisering van sociaal werk

Theorie, praktijk en debat in Nederland
en Vlaanderen

Mariël van Pelt
Rudi Roose
Marc Hoijtink
Marcel Spierts
Lisbeth Verharen
(red.)

uitgeverij | C
c o u t i n h o

bussum 2020

www.coutinho.nl/professionaliseringvansociaalwerk

Je kunt aan de slag met het online studiemateriaal bij dit boek. Dit materiaal bestaat uit verdiepmateriaal, interessante links en tips om verder te lezen.

© 2020 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: Coco Bookmedia, Amersfoort

Foto's omslag: © iSTOCK

Opmaak binnenwerk: az grafisch serviceburo, Den Haag

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN 978 90 469 0717 7

NUR 741

Inhoud

	DEEL 1	THEORIE EN DEBAT	11
1	Introductie: professionalisering van sociaal werk als kwestie		13
	<i>Marc Hoijsink, Marcel Spierts, Rudi Roose, Mariël van Pelt en Lisbeth Verharen</i>		
	1.1	Inleiding	13
	1.2	Professionalisering als begrip	14
	1.3	Waarom dit boek?	16
	1.4	Leeswijzer	19
2	Wat is sociaal werk in de huidige tijd?		23
	<i>Rudi Roose, Marcel Spierts en Marc Hoijsink</i>		
	2.1	Inleiding	23
	2.2	De globale definitie als verbindend kader	24
	2.3	Sociaal werk als professie én praktijk	28
	2.4	Het sociaal werk onder druk	32
	2.5	Professionalisering in een spanningsveld	34
	2.6	Tot slot	35
3	Sociaal werk en de inzet van professioneel kapitaal		37
	<i>Lisbeth Verharen, Steven Brandt en Lies Schilder</i>		
	3.1	Inleiding	37
	3.2	Het belang van professioneel kapitaal	38
	3.3	Professioneel kapitaal: eenheid in verscheidenheid	42
	3.3.1	Generalistisch en specialistisch werken	43
	3.3.2	De sociaal werker tussen cliënt en organisatie	43
	3.3.3	Professionele perspectieven	44
	3.3.4	Variatie in het professioneel kapitaal van sociaal werkers	49
	3.4	Verantwoorde inzet van professioneel kapitaal	49
	3.4.1	Vier kwaliteitscriteria voor professioneel handelen in het sociaal werk	50
	3.5	Tot slot	54

4	Professionalisering van sociaal werk: een analyse	55
	<i>Marc Hoijsink, Marcel Spierts, Mariël van Pelt en Peter Raeymaeckers</i>	
4.1	Inleiding	55
4.2	Beroep, professie en professionalisering	56
4.3	Klassieke benaderingen	58
4.3.1	De functionalistische benadering	58
4.3.2	Kenmerkenbenadering	59
4.3.3	Machtsbenadering	60
4.3.4	Hernieuwde wetenschappelijke interesse	62
4.4	Een dynamische benadering van professionalisering	63
4.4.1	Web van afhankelijkheden	63
4.4.2	Grenzenwerk	65
4.4.3	Grenzenwerk tussen professionals en vrijwilligers en burgers	65
4.4.4	Grenzenwerk tussen professionals	67
4.5	Drie niveaus van professionalisering	70
4.5.1	Individueel	70
4.5.2	Team en organisatie	71
4.5.3	Collectief	72
4.6	Tot slot	72
	Intermezzo: het klimaat van het sociaal werk	75
	<i>Nico Bogaerts en Marcel Ham</i>	
	DEEL 2 PRAKTIJK EN DEBAT	93
5	Het krachtenveld van sociaal werk	95
	<i>Wim Wouters en Harry Hens</i>	
5.1	Inleiding	95
5.2	Soorten organisaties	96
5.2.1	Gebruikers- of cliëntorganisaties	96
5.2.2	Steunpunten/kennisplatforms	97
5.2.3	Beroepsverenigingen	98
5.2.4	Beroepsopleidingen	100
5.2.5	Sociale partners	101
5.2.6	De overheid	103

5.3	Convergerende en divergerende belangen	106
5.3.1	Kwaliteit	107
5.3.2	Samenwerking	109
5.3.3	Eigenaarschap	111
5.3.4	Systeemverantwoordelijkheid	113
5.4	Tot slot	116
6	Professionalisering en de rol van de opleidingen sociaal werk <i>Lisbeth Verharen, Marijke van Bommel en Didier Reynaert</i>	119
6.1	Inleiding	119
6.2	Het sociaalwerkonderwijs in Nederland en Vlaanderen	120
6.3	Professionalisering in de curricula sociaal werk	123
6.3.1	Werken aan de eigen professionaliteit	123
6.3.2	Werken aan professionalisering van het beroep	127
6.4	Professionalisering van de opleidingen	130
6.5	Tot slot	132
7	Kwaliteitsvol sociaal werk: drie typen strategieën <i>Koen Hermans, Jan Willem Bruins, Jurja Steenmeijer en Michelle van der Tier</i>	135
7.1	Inleiding	135
7.2	Collectieve kwaliteitsstrategieën	137
7.2.1	Beroeps- en competentieprofielen	137
7.2.2	Professionele standaarden	139
7.2.3	Het beroepsregister als kwaliteitsborging	143
7.3	Kwaliteitsstrategieën op het niveau van de beroepsbeoefenaar	147
7.3.1	Het belang van het nemen en krijgen van professionele discretie	147
7.3.2	Een disciplinerende of empowerende werkomgeving	150
7.3.3	Kwaliteitsbevordering, een interne aangelegenheid	151
7.4	Democratisch professionalisme als derde weg om kwaliteitsvol werken samen te verbeteren	152
7.5	Tot slot	154

8	Praktijkontwikkeling als professionalisering in sociaal werk	157
	<i>Mariël van Pelt en Koen Hermans</i>	
8.1	Inleiding	157
8.2	Praktijkontwikkeling	157
8.3	Praktijkontwikkeling met behulp van casuïstiek: case-based reasoning	163
8.4	Social practice development	165
8.5	Een derde weg in het effectonderzoek: theoriegestuurde evaluatie	168
8.5.1	Praktische programmaevaluatie	168
8.5.2	CAIMeR-model	170
8.6	(Academische) werkplaatsen	171
8.6.1	Werkplaatsen Sociaal Domein	171
8.6.2	Academische werkplaats	172
8.7	Tot slot	175
9	Collectieve professionalisering in sociaal werk: het belang van verenigen	177
	<i>Jan Willem Bruins en Hans Grymonprez</i>	
9.1	Inleiding	177
9.2	Waarom professionals zich verenigen	178
9.3	Op welke manieren verenigen sociaal werkers zich in Nederland?	181
9.4	Op welke manieren verenigen sociaal werkers zich in Vlaanderen?	185
9.4.1	De actuele roep om een beroepsvereniging	185
9.4.2	Een lastige relatie met een beroepsvereniging	186
9.4.3	Voorbij de horizon van een beroepsvereniging	188
9.5	Tot slot	192
10	Professionalisering in sociaal werk vanuit een internationaal perspectief	195
	<i>Raymond Kloppenburg en Michel Tirions</i>	
10.1	Inleiding	195
10.2	Internationalisering in praktijk en opleiding van het sociaal werk	196
10.2.1	Basisbegrippen	198
10.3	Leren en professionaliseren door internationalisering	201
10.3.1	Internationale professionaliseringsdoelen	202
10.3.2	Internationale professionaliseringsprocessen	206
10.4	Professionalisering door internationale samenwerking en afspraken	210
10.4.1	Globale definitie van sociaal werk	211
10.5	Tot slot	213

11	Theorie en kennis in het sociaal werk	215
	<i>Rudi Roose en Margot Trappenburg</i>	
11.1	Inleiding	215
11.2	De professionalisering en verwetenschappelijking van het sociaal werk	216
11.3	Sociaalwerktheorieën	218
11.4	De druk op de theoretische onderbouw van het sociaal werk	219
11.5	Het nut van theorie voor het sociaal werk	221
11.6	Evidencebased sociaal werk	222
11.7	RCT's in het sociaal werk?	223
11.8	Alternatieven voor RCT's?	226
11.9	De toegang tot theoretische en wetenschappelijke kennis	228
11.10	Tot slot	229
12	Slotbeschouwing: democratisch professionalisme als wenkend perspectief voor sociaal werk?	231
	<i>Marcel Spierts, Marc Hoijsink, Rudi Roose, Lisbeth Verharen en Mariël van Pelt</i>	
12.1	Inleiding	231
12.2	De ontwikkeling van professioneel kapitaal	232
12.3	Verschillen tussen Nederland en Vlaanderen	238
12.4	Democratisch professionalisme	240
12.5	Macht en zeggenschap	243
12.6	Tot slot	247
	Literatuur	249
	Register	267
	Over de auteurs	277

Deel 1

Theorie en debat

Introductie: professionalisering van sociaal werk als kwestie

1

Marc Hoijtink, Marcel Spierts, Rudi Roose, Mariël van Pelt en
Lisbeth Verharen

1.1 Inleiding

Sociaal werkers houden zich bezig met onderwerpen waarover de media dagelijks berichten, zoals de opvang van vluchtelingen, eenzaamheid onder ouderen of nieuwe armoede als gevolg van de coronacrisis. Deze noden en behoeften zijn vaak ook weer niet zo nieuw: al sinds het ontstaan van het moderne professionele sociaal werk aan het einde van de negentiende eeuw houden sociaal werkers zich bezig met vraagstukken rond gemarginaliseerde groepen en mechanismen van uitsluiting. Studenten die ervoor kiezen om sociaal werker te worden engageren zich ook graag met zulke maatschappelijke vraagstukken, of het nu gaat om het verlenen van acute ondersteuning en hulp aan individuen of gezinnen, om het werken met gemeenschappen en het organiseren van collectieve aanpakken, of om een combinatie daarvan. Sociaal werkers werken graag met mensen. Dat geldt hoogstwaarschijnlijk ook voor jou.

Het is daarom begrijpelijk dat veel literatuur in opleidingen voor sociaal werk gaat over maatschappelijke vraagstukken, doelgroepen, benaderingen, methoden en werkwijzen. Dat geldt voor het onderwijs in Vlaanderen en Nederland, maar gaat ook elders in Europa op (Van Ewijk, 2014). Opmerkelijk genoeg bestaat er in het onderwijs in Vlaanderen en Nederland nauwelijks toegankelijke literatuur over professionalisering in sociaal werk als zelfstandig thema. Daarover gaat dit boek.

Misschien spreekt het thema je zo op het eerste gezicht minder aan dan onderwerpen als loverboys, schuldhelpverlening of opvang van vluchtelingen en nieuwkomers. Mogelijk zie je het onderwerp van dit boek zelfs als een ver-van-je-bedshow, die bovendien nogal abstract aandoet, ver verwijderd van de dagelijkse dynamiek die het sociaal werk zo boeiend voor je maakt: werken met mensen en aan maatschappelijke vraagstukken. Waarom zou je dan een boek lezen over professionalisering in sociaal werk? In deze introductie geven we een aantal argu-

menten waarom dit een belangrijk onderwerp is. Een onderwerp bovendien dat allesbehalve ver verwijderd is van het dagelijkse werk.

1.2 Professionalisering als begrip

Het ontbreken van een systematischer en samenhangender boek met up-to-date kennis over professionalisering in het sociaal werk heeft wellicht te maken met de vaagheid van de term ‘professionalisering’. Vraag verschillende mensen naar de betekenis ervan en je zult getroffen worden door de grote diversiteit aan antwoorden en hun ambiguïteit. Erg specifiek is het begrip niet, zelfs niet als we daaraan koppelen dat het om professionalisering in sociaal werk gaat. Dat gaat niet alleen op voor de term ‘professionalisering’, maar ook voor aanverwante begrippen, zoals ‘professioneel’ en ‘professionaliteit’, en concepten als ‘professionele identiteit’ en ‘professional’. Een begrip als ‘professional’ is inmiddels omgeven door dermate diverse en uiteenlopende betekenissen dat sommige sociale wetenschappers, zoals Schinkel en Noordegraaf (2011), zelfs voorstellen om het maar helemaal af te schaffen. Hoewel een strakke afbakening van deze begrippen ontbreekt en het gebruik ervan aan inflatie onderhevig is – denk aan het verzoek aan vrijwilligers om ‘professioneler’ te handelen – lijkt ons dat geen reden om ze af te schaffen. Integendeel, we zien er eerder een argument in om een poging te doen beter te begrijpen waarom ze zo populair geworden zijn. Hoe krijgen deze begrippen betekenis in de praktijk en wat kan dit ons vertellen over de ontwikkeling van een beroep als het sociaal werk? Ook daarover gaat dit boek.

Stille dwang en professionele frames

Het is met het oog op het waarom en waartoe van dit boek zinvol om nog iets dieper in te gaan op het begrip ‘professionalisering’ en aanverwante termen. Juist het ongerichte gebruik ervan in de dagelijkse praktijk rechtvaardigt een kritische analyse van deze begrippen door professionals in het sociaal werk zelf, zo stellen wij. Professionalisering is in het sociaal werk (net als in de zorg, het onderwijs en bij de politie) een populair begrip. Aan talloze veranderprocessen, trainingen, cursussen, richtlijnen, ontwikkeltrajecten, kwaliteitskaders en innovaties wordt de term vastgeniet. De term levert de legitimatie voor tal van uiteenlopende activiteiten die beloven de uitvoering van je werk ‘professioneler’ te maken of je organisatie op te stuwten naar een hoger ‘professioneel’ plan. Juist wanneer termen zo vanzelfsprekend gebruikt worden, is het belangrijk om scherp te beoordelen hoe ze betekenis krijgen in jouw praktijk. Anders gezegd, waar gaat al dat ‘professionaliseren’ concreet over? Dit boek reikt je daartoe een pallet aan perspectieven aan zodat je je daarvan een beter beeld kunt vormen, erover na kunt denken en ermee aan de slag kunt gaan. We bieden je daartoe niet alleen theore-

tische perspectieven, maar laden het begrip ook met concrete en inspirerende beelden en praktijken.

Een diepere inzet van dit boek is daarnaast om je preciezer na te laten denken over professionalisering en kritisch te laten reflecteren op professionaliseringsvraagstukken. Naast de populariteit, gelaagdheid en ambiguïteit ervan is er namelijk nog iets fascinerends aan de hand met het begrip: je kunt er maar moeilijk tegen zijn. Als beleidsmaker niet, als onderzoeker niet, als burger niet en als uitvoerend sociaal werker al helemaal niet. Op congressen, in adviesrapporten, tijdschriften, beleidsnota's of artikelen, de boodschap is vaak: het werk kan en moet beter, transparanter, effectiever, moreel prudenter en slimmer. Kortom, zo luidt dan het finale oordeel, 'professioneler'. De term appelleert in onze cultuur aan iets rationeels, aan iets goeds, en is daarom nastrevenswaardig. Laten we wel wezen: niemand vindt het echt leuk om in zijn werk als 'onprofessioneel' te boek te staan. Daarop is het sociaal werk geen uitzondering: van de term gaat een stille dwang uit (Hojtink, 2018). Zoals de Schotse hoogleraar sociaal werk Stephen Webb (2016, p. 359) het formuleert: 'Being labelled "unprofessional" is equivalent to striking the fear of God into many social work practitioners.'

Beelden die in het werk rondwaren over wat 'professioneel' en 'niet professioneel' is, beïnvloeden je handelen, soms zelfs zonder dat je je daarvan bewust bent. Grant en Kinman (2012) constateren bijvoorbeeld dat sociaal werkers in de jeugdzorg het onprofessioneel vinden om toe te geven dat traumatische cases hen emotioneel beïnvloed hebben. Ze schamen zich daarvoor. Je werk met je persoonlijke leven mixen, wordt gezien als onprofessioneel. We noemen zulke soms onuitgesproken en dan weer expliciete normen ook wel *professionele frames*: mentale interpretatieschema's die je denken, doen en zelfs emoties sturen (Hojtink, te verschijnen).

Professionele frames kunnen echter veranderen. Een actueel voorbeeld hiervan is de verschuivende opvatting in het sociaal werk ten aanzien van het delen van persoonlijke ervaringen met cliënten, patiënten of burgers; kortom, met de mensen met wie je werkt. Tot voor kort kreeg je dan al snel het verwijt niet professioneel te zijn. Onder invloed van een beweging die het belang van ervaringskennis van zowel cliënten als professionals benadrukt, verandert het perspectief daarop in het sociaal werk. Het delen van persoonlijke ervaringen met je doelgroep is niet langer automatisch onprofessioneel (en daarmee iets wat je als sociaal werker moet nalaten). In het sociaal domein vat zelfs meer en meer het idee post dat in een prudente inzet daarvan een nieuw type professionaliteit schuilt dat waardevol is in het contact met cliënten. Volgens Weerman en collega's (2020) zouden opleidingen sociaal werk daaraan ook nadrukkelijk aandacht moeten besteden.

De betekenis van 'professioneel' of 'niet professioneel' is kortom geen vaststaand, objectief feit, maar is veranderlijk en afhankelijk van de specifieke

beroepscontext. Dat betekent niet dat elke claim van professionele kennis of elke professionele norm altijd en overal in vergaande mate gerelativeerd kan worden. Noch beweren we dat er in de loop der tijd geen breder gedeelde criteria ontwikkeld zijn om na te denken over de vraag wat goed sociaal werk is en om daarover – bijvoorbeeld op casusniveau – te kunnen oordelen. Zoals we ook in dit boek zullen zien, is dat zeker het geval. Wel stellen we vast dat serieus reflecteren op professionaliseringsvraagstukken op zijn minst begint met een zekere sensitiviteit en een zeker kritisch vermogen ten aanzien van een al te vanzelfsprekend gebruik van een term als ‘professionalisering’ en categorieën als ‘professioneel’ versus ‘niet professioneel’. Ook willen we laten zien dat het onderwerp van dit boek dus allesbehalve een ver-van-je-bedshow is. Met beelden over wat goed sociaal werk is en wat daarin ‘professioneel’ en ‘niet professioneel’ is, heb je voortdurend te maken. Inderdaad, soms dus zonder dat je dat in de gaten hebt.

1.3 **Waarom dit boek?**

Waarom is het eigenlijk opmerkelijk dat er in het onderwijs geen toegankelijk en actueel boek over dit belangrijke thema bestaat? Om te beginnen is het bevorderen van de eigen professionaliteit en de ontwikkeling van het beroep een kerntaak, en professionalisering van sociaal werk een van de kennisbouwstenen van de Nederlandse bacheloropleiding Social Work (Vereniging van Hogescholen, 2017). Hoewel je professioneel handelen ontwikkelt binnen een formele opleiding, is het sociaal werk geen stilstaand gegeven – met ‘ingesleten’ kennis alleen komt een sociaal werker er immers niet (Sennett, 2010). Bovendien is het een onderwerp waarover in het werkveld al veel langer nagedacht wordt. Het bestrijkt een breed en rijk terrein aan theorieën, debatten en praktijken. Wie zich verdiept in professionaliseringsvraagstukken in het sociaal werk, stuit al snel op de gelaagdheid van het thema. In dit boek willen we de rijkdom hiervan voor het voetlicht brengen en deze kennis toegankelijk voor je maken.

Het is geen toeval dat dit boek nu verschijnt. Er verandert veel in de praktijk van het sociaal werk. En dan hebben we het niet alleen over de gevolgen van de coronacrisis of de digitalisering van de samenleving. Soms is bij wijze van spreken de inkt van nieuw beleid nog niet droog of de opdracht en de werkwijze veranderen weer. Veel van deze veranderingen komen in dit boek aan de orde, omdat ze ook op het vlak van professionalisering tal van nieuwe vraagstukken opwerpen en soms bestaande opvattingen uitdagen. Ze leiden in de pluriforme praktijk van het sociaal werk tot inspirerende vernieuwingen, maar tegelijkertijd ook tot verwarring bij professionals en zorgen over de inhoud en de organisatie van het werk (Bredewold et al., 2018), of tot de verplaatsing van taken van professionals naar vrijwilligers (Trappenburg & Van Beek, 2017). Om dat te illustreren stip-

pen we hier kort enkele veranderingen aan die elders in het boek uitgebreider aan bod komen.

Zo zijn sociaal werkers in hun dagelijkse werk veel meer gaan samenwerken met professionals uit andere disciplines en collega's met een afwijkende professionele achtergrond. In Nederland zien we dat bijvoorbeeld terug in de vele sociale wijkteams die daar sinds de decentralisering in 2015 van de Jeugdwet, de Participatiewet en de Wmo ontstaan zijn (Van Arum et al., 2020). Ook in Vlaanderen is de overgang naar multidisciplinair werken ingezet, bijvoorbeeld in de ontwikkeling van eerstelijnszones gezondheidszorg (Vandekinderen et al., 2018). Deze intensivering van de samenwerking is niet uniek voor het sociaal werk, maar kenmerkend voor veel publieke professionals die zich in de frontlinie van de samenleving begeven en daarin vaker dan voorheen in verschillende samenwerkingsverbanden opereren, en zich daarin op professioneel vlak betekenisvol tot elkaar moeten verhouden (De Waal, 2018).

Een tweede voorbeeld is de ontwikkeling naar en oproep tot een intensiever samenspel in de hulp- en dienstverlening tussen professionals en vrijwilligers en burgerinitiatieven. Of dit begrepen moet worden in de politieke context van een terugtrekkende overheid, waarbij minder professionele hulp en meer civiele inzet gevraagd wordt, of als een beweging van onderop, of als een combinatie van beide, laten we in het midden. Een gevolg hiervan is hoe dan ook dat grenzen tussen professioneel en niet-professioneel werk in het sociaal werk vloeier worden (Van Bochove et al., 2016). We kunnen gemakkelijk nog een handvol andere relevante ontwikkelingen beschrijven, en dat gebeurt zoals aangegeven ook op verschillende plekken in dit boek. Het punt is in het licht van het centrale thema van dit boek echter dat het belangrijk is om hierbij stil te staan, omdat het je eigen professionaliteit en vragen over professionalisering van sociaal werk verder aanscherpt.

Bovendien, in het sociaal werk verandert veel, maar het onderwijs en de wetenschap staan ook niet stil. Zo zijn in Nederland de bacheloropleidingen omgevormd tot brede bachelors sociaal werk en opereren er in het veld steeds meer masters sociaal werk. Ook in Vlaanderen zijn de opleidingen sociaal werk in beweging. Actueel bijvoorbeeld door de integratie van de hbo-5-opleidingen (associate degrees) aan de hogescholen. Sinds de millenniumwisseling is daarnaast een hernieuwde wetenschappelijke interesse voor professionalisering ontstaan: de politieke belangstelling voor publieke professionals, zoals docenten, verpleegkundigen en ook sociaal werkers, is op de academische agenda's beland van universiteiten, onderzoeksinstituten en lectoraten van hogescholen (Noordegraaf & Steijn 2013). Anders gezegd, de afgelopen decennia is er over professionaliseringsvraagstukken in het sociaal werk veel nieuwe kennis ontwikkeld.

Tegen deze achtergrond constateren we dat er in het onderwijs en het werkveld veel behoefte bestaat aan ankers die houvast bieden en aan nieuwe perspec-

tieven op professionalisering in sociaal werk. In dit boek brengen we dit terrein op een meer systematische en toegankelijke manier voor je in kaart en geven we het onderwerp de aandacht die het verdient. Dat maakt dit boek uitermate geschikt voor het onderwijs, maar ook voor de praktijk zelf en in het algemeen voor iedereen die zich bij het centrale thema ervan betrokken voelt: van managers en beleidsmakers tot betrokken burgers en onderzoekers.

Eigenaarschap

Er is nog een reden waarom professionalisering een belangrijk onderwerp is voor sociaal werkers. In de literatuur (McClelland, 1990) wordt onderscheid gemaakt tussen *professionalisation from within*, dat verwijst naar professionalisering van inhoud en vorm door de beroepsgroep zelf, en *professionalisation from above*, dat duidt op een inhoud en een vorm die sterk bepaald worden door andere actoren dan de beroepsgroep zelf, zoals de overheid of cliëntorganisaties. Het is in dit verband relevant om op te merken dat onderzoek zichtbaar maakt dat de uitvoerders in het publieke domein – zoals leraren, verpleegkundigen en politiemensen – bij bestuurlijke veranderingen vaak buitenspel stonden (Tummer, 2013). Met alle nadelige gevolgen van dien voor de professionaliteit en de kwaliteit van de dienstverlening. Ook over het sociaal werk zijn kritische publicaties verschenen. Zo schreven Duyvendak, Van der Laan en Veldboer met betrekking tot opbouwwerk en maatschappelijk werk al in 2003 over ‘onteigening in tijden van vraagsturing en accountability’ (naar de titel van de publicatie), waarmee zij onder meer doelden op een ontwikkeling waarin sociaal werkers steeds minder in staat waren om zelf vorm en inhoud te geven aan hun beroepsuitoefening. Tonkens (2008) sprak zelfs over ‘getemde professionals’ en de noodzaak tot herwaardering van de professionele logica in het publieke domein. Meer empirisch maken diverse onderzoeken ook duidelijk dat uitvoerders in het sociaal werk maar mondjesmaat betrokken werden bij het initiëren, organiseren en vormgeven van professionaliseringsvraagstukken (Hoijsink & Oude Vrielink, 2007; Spierts, 2014). Van der Lans (2010) en ook Schilder (2014) pleiten er daarom al langer voor om meer professioneel eigenaarschap te creëren in de vele ontwikkel-, leer- en professionaliseringstrajecten die in de dagelijkse praktijk van sociaal werk ingezet worden.

In dit verband is het hoopgevend dat, zoals we ook in dit boek zullen zien, het belang van eigenaarschap inmiddels onderkend en breed omarmd wordt. We zien inspirerende lokale initiatieven en publicaties waarin sociaal werkers hun eigen professionaliseringsproces en dat van hun beroep ferm ter hand nemen (Brok & Volbracht, 2016). De innovatiekracht van sociaal werkers krijgt historisch gezien misschien niet altijd de aandacht die ze verdient. Wist je bijvoorbeeld dat sociaal werkers ‘uitvinders’ zijn van een scala aan vernieuwingen, zoals dorps- en buurthuizen, bibliotheken, buurtbemiddeling en poppodia? Tegelij-

kertijd zijn er zoals aangegeven ook zorgen. Niet in de laatste plaats over eigenaarschap. Bij het ontwikkelen van eigenaarschap is een aantal factoren cruciaal (Brown et al., 2014). Eén element is zeggenschap. Hoe meer invloed, hoe groter het gevoel van eigenaarschap. Een tweede factor is ruimte om er energie en tijd in te steken, en een derde element is de mogelijkheid om een onderwerp van dichtbij te leren kennen. Een gevoel van eigenaarschap bij professionaliseringsvraagstukken is een cruciale voorwaarde voor het verlevendigen van het thema en voor de betrokkenheid bij de inhoud, de ontwikkelingsrichting en de organisatie ervan. Dit boek wil aan deze *sense of ownership* bijdragen en zet daarbij vooral in op het derde element: het onderwerp professionalisering van dichtbij leren kennen vanuit een betrokken en kritisch perspectief. Professionalisering van sociaal werk is domweg te belangrijk en te uitdagend om over te laten aan mensen die zich er weliswaar mee bezighouden, maar zelf niet met de poten in de klei staan.

1.4 Leeswijzer

Dit boek bestaat uit twee delen. In het eerste deel bespreken we een aantal meer fundamentele kwesties rond professionalisering binnen het sociaal werk. We starten in hoofdstuk 2 met de vraag wat sociaal werk in de huidige tijd is en staan stil bij het onderscheid tussen sociaal werk ‘als professie’ en ‘als praktijk’. De term ‘sociaal werk’ heeft altijd opengestaan voor verschillende invullingen en interpretaties, en staat dat nog steeds. Enerzijds is dit een kracht van het sociaal werk, omdat het sociaal werkers toestaat zich steeds opnieuw te positioneren ten aanzien van maatschappelijke veranderingen. Anderzijds houdt deze openheid een risico in, omdat sociaal werk zo tot speelbal zou kunnen worden van externe factoren en maatschappelijke verwachtingen, die kunnen maken dat sociaal werkers zich instrumenteel inzetten voor doelen die mogelijk haaks staan op de missie van het sociaal werk. Daarom is het belangrijk dat je nadenkt over de oriëntatie, de eigenheid en de identiteit van sociaal werk in de huidige samenleving.

In hoofdstuk 3 staat de vraag centraal waarom we eigenlijk professionals in sociaal werk nodig hebben. Het is niet zomaar dat de samenleving ervoor kiest om professioneel kapitaal in te zetten voor sociaalwerkpraktijken. Wat is professioneel kapitaal en waarom is het belangrijk? Kennis hierover is ook van belang met het oog op de positie en de legitimiteit van de professie in de samenleving. Misschien kun je het je nu niet voorstellen, maar de legitimiteit van sociaal werk als professioneel beroep heeft in verschillende perioden in de geschiedenis ter discussie gestaan, mede onder invloed van kritische theorieën over professionalisering van beroepen in de samenleving.

Daarover lees je meer in het vierde hoofdstuk. Daarin wordt onderscheid gemaakt tussen klassieke en dynamische benaderingen van professionalisering.

Bovendien ontrafelen we enkele essentiële termen. Wat is het verschil tussen een ‘beroep’ en een ‘professie’? En wat betekenen aanverwante begrippen als ‘professionaal’, ‘professioneel’ en ‘professionaliteit’, termen die – zoals we gezien hebben – gemeengoed geworden zijn in ons dagelijks taalgebruik? We eindigen dit hoofdstuk met een driedeling die duidelijk maakt dat professionalisering op drie niveaus kan plaatsvinden: het individuele niveau, het niveau van het team en de organisatie, en het collectieve niveau, dat wil zeggen de beroepsgroep.

Deze indeling vormt de opstap naar het tweede deel van dit boek, waarin je ideeën en modellen worden aangereikt om zelf actief aan de slag te gaan. Voordat het tweede deel over praktijken start, sluiten we het eerste deel af met een intermezzo over het maatschappelijk klimaat waarin professionalisering in het sociaal werk zich afspeelt. Aan bod komen maatschappelijke thema’s als politisering, polarisering, digitalisering en werken met moeilijk bereikbare groepen in de samenleving. Het zijn voorbeelden van enkele belangrijke ontwikkelingen waartoe sociaal werk zich steeds moet verhouden en het maakt zichtbaar hoe professionalisering ook verweven is met actuele maatschappelijke vraagstukken.

Het tweede deel richt zich op praktijken en begint in hoofdstuk 5 met een analyse van het Vlaamse en het Nederlandse krachtenveld waarbinnen professionalisering in het sociaal werk vorm krijgt. Het hoofdstuk maakt zichtbaar welke partijen en actoren allemaal invloed hebben op professionalisering van het sociaal werk in Vlaanderen en Nederland. In het zesde hoofdstuk gaan we in op waar een basale en tegelijk cruciale vorm van professionalisering plaatsvindt: de opleidingen. Alhoewel elk leren ontegenzeggelijk een persoonsgebonden en individuele ervaring is, vindt het ook plaats in de collectieve gemeenschap van een opleiding waarbinnen – samen met andere toekomstige beroepsgenoten – specifieke beroepsinhouden (zoals waarden en kennis) en professionele standaarden (wat doorgaat voor ‘goed werk’) geïnternaliseerd worden. Die inhouden en standaarden worden vastgesteld door opleidingen in wisselwerking met het werkveld, beroepsorganisaties en andere stakeholders.

In het zevende hoofdstuk verleggen we de focus naar de vraag hoe kwaliteit in de dagelijkse praktijk van sociaal werk gerealiseerd kan worden. We onderscheiden drie strategieën van sociaal werkers om in te zetten op kwaliteitsverbetering: kwaliteitsstrategieën op het niveau van de individuele beroepsbeoefenaar en collectieve kwaliteitsstrategieën, en ten slotte democratisch professionalisme als een derde weg.

Hoofdstuk 8 richt zich vervolgens op het niveau van team en organisatie. Hier draait het om de vraag hoe je professionalisering samen met je collega’s op de werkvloer kunt vormgeven, anders dus dan via opleiding en training. Praktijkontwikkeling gaat over het verbeteren van de uitvoeringspraktijk in relatie tot een maatschappelijk vraagstuk. Vier vormen van praktijkontwikkeling worden

beschreven: *case-based reasoning*, *social practice development*, theoriegestuurde evaluatie en de (academische) werkplaats.

In hoofdstuk 9 verplaatst de aandacht zich naar professionalisering op het niveau van de beroepsgroep sociaal werk. Als sociaal werkers niet alleen werken aan hun individuele professionalisering of die van hun team op de werkvloer, maar ook aan de professionalisering van de beroepsgroep als geheel, noemen we dat collectieve professionalisering. Daarvoor kunnen sociaal werkers zich op verschillende manieren verenigen, zo laten we in dit hoofdstuk zien. In Nederland hebben beroepsverenigingen van sociaal werkers een rijke traditie en ligt de focus op het versterken van de beroepsgroep en het agenderen van maatschappelijke kwesties. In Vlaanderen ligt de nadruk meer op sociaal werk als maatschappelijk project. Wat is het verschil daartussen en wat kunnen beide praktijken van elkaar leren?

Hoofdstuk 10 gaat in op de waarde en het belang van een internationaal perspectief op professionalisering in het sociaal werk. Al sinds de pionierstijd van sociaal werk in Vlaanderen en Nederland bestaat er internationale samenwerking in de sociaalwerkgemeenschap, en dat is niet voor niets. Centraal staan de vragen waarom internationalisering belangrijk is en hoe dit kan bijdragen aan professionalisering van sociaal werk.

Hoofdstuk 11 stelt de rol van theoretische kennis in je werk centraal. Als professioneel sociaal werker word je verondersteld daarover te beschikken en er in de praktijk gebruik van te maken. Dit is best een spannende verwachting, omdat er nog weleens wordt gesteld dat sociaal werk vooral gericht moet zijn op empathie en het vermogen om goede relaties op te bouwen met kwetsbare groepen. Daarnaast is de verwachting dat je theoretische kennis kunt hanteren ook spannend, omdat er veel verschillende theoretische kaders bestaan. Welke kennisbronnen bestaan er nog meer en hoe verhoudt kennis zich in meer algemene zin tot professionalisering?

Een wenkend perspectief?

In het afsluitende hoofdstuk 12 blikken we terug op de voorgaande delen. We maken de balans op, vatten enkele centrale thema's uit deel 1 en praktijken uit deel 2 samen, en verkennen een perspectief op professionalisering dat een antwoord biedt op historische kritieken, de eigenheid van het sociaal werk erkent en de nadruk legt op de democratische aard en inzet ervan: democratisch professionalisme. We willen je in dit laatste hoofdstuk uitnodigen om te reflecteren op de vraag of dit een wenkend perspectief is voor professionalisering van sociaal werk in de eenentwintigste eeuw. Meer in het algemeen willen we je uitdagen om na te denken over de bijdrage die jij als (aankomende) professional wilt leveren aan de professionalisering van het sociaal werk. Over het centrale onderwerp van dit boek is namelijk het laatste woord nog niet gesproken. Zolang het sociaal werk

bestaat, is professionalisering immers al een punt van discussie. Dat is het nog steeds. En dat zal het waarschijnlijk blijven.

Omwille van de leesbaarheid hebben we ervoor gekozen om steeds 'hij' te gebruiken wanneer het over de sociaal werker gaat, ondanks het feit dat we ons ervan bewust zijn dat de meeste sociaal werkers vrouwen zijn. Ook gebruiken we cliënten, bewoners of mensen die ondersteuning ontvangen door elkaar, afhankelijk van de specifieke context en de traditie waarin de aanduidingen gebruikt worden. Vanzelfsprekend zijn deze termen inwisselbaar.

Wat is sociaal werk in de huidige tijd?

2

Rudi Roose, Marcel Spierts en Marc Hoijsink

2.1 Inleiding

Je hebt het misschien al opgemerkt. De afgelopen jaren is de term ‘sociaal werk’ aan een indrukwekkende opmars bezig. Zo veranderde de naam van de Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers (NVMW) in de Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk (BPSW). Er verschijnen steeds meer boeken, artikelen en beleidsnota’s waarin gesproken wordt over ‘sociaal werk’. Ook het onderwijs in Nederland is veranderd in brede bachelors Social Work, er zijn sinds 2008 masters Social Work aan de hogescholen geïnstalleerd, en in een belangwekkend advies sprak de Gezondheidsraad eerder over het belang van een solide kennisbasis van het ‘sociaal werk’ (Gezondheidsraad, 2014). In Vlaanderen veranderden de opleidingen maatschappelijk werk ook in opleidingen sociaal werk, en sinds 2004 worden academische masters sociaal werk ingericht aan de universiteit.

Hoe vertrouwd de term ‘sociaal werk’ inmiddels ook is, de term heeft altijd openstaan voor verschillende invullingen en interpretaties – en staat dat nog steeds. Wat sociaal werk precies is, wat nastrevenswaardige doelen, idealen en waarden zijn, en welke kennis professionals moeten bezitten, is door de geschiedenis heen altijd onderwerp van discussie geweest. Enerzijds is dit een mogelijke kracht van het sociaal werk, omdat het sociaal werkers de kans biedt zich steeds opnieuw te positioneren ten aanzien van maatschappelijke veranderingen. Anderzijds houdt deze openheid een risico in, omdat sociaal werk zo tot speelbal zou kunnen worden van externe factoren. Sociaal werkers kunnen dan instrumenteel ingezet worden voor doeleinden die mogelijk haaks staan op de missie van het sociaal werk. Dit is een belangrijke reden om als sociaal werker na te denken over de oriëntatie en eigenheid van de professie. We willen je daartoe graag uitnodigen.

In het eerste deel van dit hoofdstuk gaan we in op de globale definitie van het sociaal werk als referentiekader om na te denken over professionalisering. Daarna staan we stil bij sociaal werk als professie, de praktijk en academische discipline

en de opvatting van het sociaal werk als open professie. We geven in de volgende paragraaf aan hoe deze open benadering momenteel onder druk staat, om ten slotte te duiden dat de opdracht tot professionalisering steeds een spannend gebeuren is en moet zijn.

2.2 De globale definitie als verbindend kader

Sociaal werk definiëren is niet eenvoudig. In de literatuur komen we verschillende betekenissen tegen. Soms staat de term voor één specifiek beroep, dan weer wordt verwezen naar een verzameling van verschillende beroepen. Soms wordt met sociaal werk verwezen naar praktijken van sociaal werk die niet per definitie door beroepskrachten worden vormgegeven, dan weer staat de term voor een specifieke opleiding die grotendeels verantwoordelijk is voor de kwalificering die toegang geeft tot de arbeidsmarkt. Ten slotte wordt aan sociaal werk ook de betekenis van een kennisdomein gegeven, met name de verzameling van theorie en praktijkkennis van en over sociaal werk. Het is dus belangrijk een gemeenschappelijk uitgangspunt te definiëren (Vandekinderen et al., 2018).

Het vertrekpunt van dit boek vormt de globale definitie van het sociaal werk, zoals in juli 2014 aangenomen door de International Federation of Social Workers (IFSW) en de International Association of Schools of Social Work (IASSW). In deze definitie wordt gewezen op de oriëntatie van het sociaal werk op mensenrechten, sociale rechtvaardigheid en solidariteit.

De Nederlandse vertaling van deze definitie luidt als volgt:

Sociaal werk is een praktijk-gebaseerde professie en een academische discipline die sociale verandering en ontwikkeling, sociale cohesie, empowerment en bevrijding van mensen bevordert. Principes van sociale rechtvaardigheid, mensenrechten, collectieve verantwoordelijkheid en respect voor diversiteit staan centraal in sociaal werk. Onderbouwd door sociaalwerktheorieën, sociale wetenschappen, menswetenschappen en inheemse en lokale vormen van kennis, engageert sociaal werk mensen en structuren om levensuitdagingen en problemen aan te pakken en welzijn te bevorderen (IFSW, 2014).

De globale definitie duidt aan waarvoor sociaal werk staat en wat de maatschappelijke opdracht van sociaal werkers is. In vergelijking met eerdere definities staan het verdedigen, handhaven en verspreiden van mensenrechten en sociale rechtvaardigheid als motivatie en rechtvaardiging voor sociaal werk sterker centraal (Ornellas et al., 2018). Sociaal werkers ondersteunen individuen, gezinnen,